

TURAI TÜNDE¹

BEILLESZKEDÉS ÉS KIILLESZKEDÉS, OTTHON ÉS OTTHONTALANSÁG
A TÁRSADALMI BEÁGYAZOTTSÁG ÚJRASZERVEZŐDÉSE A KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPAI HÁZI ÁPOLÓK MIGRÁNS
ÉLETÚTJÁBAN²

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2017.3.1

ABSZTRAKT

A poszt szocialista országok munkavállalói számára lehetővé vált a rendszerváltást követően a globális háztartásiparba való belépés, a külföldi pénzforrásokhoz való hozzáférés, a korábbi szerepekből való kitörés és egy új identitás kialakítása. A származási és befogadó ország társadalmi adottságai olyan dinamikákat aktíválnak, melyek ezt a pályát nyitva tartják az olcsó *keleti* munkaerő részére, ám a migráns ápolói foglalkoztatás a rá jellemző strukturális tényezők és gender-jellemzők következtében rétegzett egyenlőtlenségekkel jár, melyek sajátosan meghatározzák a szektor alkalmazottainak életminőségét és lehetőségeit. A globális jelenségben részt vevők ugyan kényszerpályák szorításában, kontrollált mozgástérben és strukturális korlátozások között valósítják meg migrációs pályájukat, mégis cselekvő és hatással bíró aktorokként tekintek rájuk. Ez a megközelítés láthatóvá teszi ugyanis, hogy a kelet- és közép-európai migráns nők milyen módokon hozzák meg döntéseiket az adott keretek között, hogyan tágitják azokat vagy szorulnak bele, hogyan szabják magukra, valamint azt is, mindezek miképpen befolyásolják őket, és hogyan hatnak vissza korábbi kapcsolataikra, gyakorlataikra, értelmezéseikre. Tanulmányomban azt tárom fel, hogy a migráns életrészes milyen helyet foglal el a személyes életútban, hogyan kapcsolódik a korábbi életképzésekhez és élettapasztalatokhoz, milyen új kereteket rendel az egyéni életlehetőségekhez, miként formálja újra az egyén társadalmi környezetét, hogyan képződnek az idegenség és az otthon kategóriái a migráció során, vagyis: milyen beilleszkedési utakat és útvesztőket járnak be a kelet- és közép-európai háztartási alkalmazottak, illetve ezt milyen kiilleszkedési folyamatok kísérik.

Kulcsszavak: női migráció, integráció, rétegzett egyenlőtlenség, informális gazdaság, idősgondozás, globális háztartásipar, otthon, idegenség-képzetek

---

1 Az MTA BTK Néprajztudományi Intézet tudományos főmunkatársa.

2 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

INTEGRATION AND DISINTEGRATION, HOME AND PLACELESSNESS:
REORGANIZING THE SOCIAL EMBEDDEDNESS OF EASTERN AND CENTRAL EUROPEAN MIGRANT NURSES

ABSTRACT

After the regime change, post-socialist workers have been able to enter the global household industry, to get access to foreign funds, and to break out from previous roles and develop a new identity. The social and economic characteristics of the country of origin and the host country activate such dynamics that keep open this sector for cheap labor coming from the global East. The employment pattern of migrant nurses results in stratified inequalities due to the structural factors and gender characteristics of this job, so this specifically defines the quality of life and opportunities of employees in this domain. Though migrant care workers are affected by many compulsory and structural constraints, they have an impact on their own migration paths, thus they can be looked at as influential actors. This approach makes it possible to observe how East and Central European migrant women make their choices within the given framework, how they expand and reframe these or even how they are affected by the constraints. Moreover, we might discover how they have impact on the global phenomenon of migration, and how all these reformulate their previous relationships, practices and interpretations. In this paper, I intend to understand the role of the migration stage in the life spans of these women, to describe how it relates to earlier life stages, and experiences, how it shapes individual life opportunities, how migration reorganizes the social environment of an individual, and how the categories of home and stranger/other are constructed. That is, what kind of paths are taken by Eastern and Central European household employees during their migration career during integration into the host country and the inevitable distancing from their society of origin.

Keywords: female migration, integration, stratified inequality, informal economy, elderly care, global household industry, home, otherness-concepts

BEILLESZKEDÉS ÉS KIILLESZKEDÉS, OTTHON ÉS OTTHONTALANSÁG

A TÁRSADALMI BEÁGYAZOTTSÁG ÚJRASZERVEZŐDÉSE A KELET- ÉS KÖZÉP-EURÓPAI HÁZI ÁPOLÓK MIGRÁNS ÉLETÚTJÁBAN

BEVEZETÉS

A globális ápolói ágazatba a közép- és kelet-európai nők az 1989-es rendszerváltást követően léptek be, egy már megformált tendenciához kapcsolódtak, amely ázsiai és latin-amerikai sortársaik révén működő és elfogott társadalmi gyakorlattá vált a globális gazdaságban. A háztartási munkák migránsok részére történő kiszervezése a tőkeerős lakossággal bíró országokban ekkorra már több évtizedes előzménnyel bírt. Az ágazat keretei és legfontosabb jegyei kimunkáltak voltak, ám a közép- és kelet-európai nők fokozatosan növekvő megjelenése újraformálta a piacot. A tartósan távollévők mellett megjelentek a cirkuláris migránsok, sőt mi több, ez utóbbiak új munkarendet alakítottak ki, és rotációs/váltásos rendszerben kezdték ellátni ápolói feladataikat, hogy a folyamatos mobilitásnak köszönhetően ugyanannyi időt tölthessenek a küldő és a befogadó országokban. Az eltérő munkaformák különbözőképpen hatnak a gondozói munka strukturális jegyeire, a munkavégző szubjektív körülményeire, a munkaadó és a munkavállaló interperszonális kapcsolatára, valamint a transznacionális mozgásban érintett térségek társadalmaira rövid és hosszú távon egyaránt. A globális gondozói szektorban a kelet- és közép-európai nők többféle térségben és különféle formákban dolgoznak, így a körükben végzett többszinterű etnográfiai kutatás lehetőséget teremtett arra, hogy párhuzamos megfigyeléssel kövessük nyomon a globális rendszerben végzett ápolói tevékenység univerzális jellemzőit, valamint a különbözőségeik okait és következményeit.

Tanulmányomban arra vállalkozom, hogy magyar és román nők között végzett terepmunkám alapján feltárjam a gondozásban foglalkoztatott külföldiek befogadó országba való beilleszkedési lehetőségeit és mintázatait, illetve az ezzel egy időben lezajló kibocsátó társadalomból való kiilleszkedési folyamatokat is. Az alábbi kérdésekre keresem a választ: a migráns életszakasz milyen helyet foglal el a személyes életútban, hogyan kapcsolódik a korábbi életképzésekhez és -tapasztalatokhoz, milyen új kereteket rendel az egyéni életlehetőségekhez, miként formálja újra az egyén társadalmi környezetét, milyen formális és informális kapcsolódási lehetőségeik vannak új közegükben, milyen közelség–távolságszabályozó gyakorlatok részesei, hogyan képződnek az idegenség és az otthon kategóriái a migráció során? Összefoglalóan: milyen beilleszkedési utakat és útvesztőket járnak be a kelet- és közép-európai háztartási alkalmazottak, illetve a migráns életforma következményeként milyen eltávolodási dinamikák zajlanak le ezzel párhuzamosan?

A háztartási és az ápolási munka globális térbe való belépése a stratégiai gazdasági szektorok átalakulását jelzi, valamint ezek újratermelésében játszik szerepet, melyekben új mintázatok figyelhetők meg, éppen a női migrációs tendenciák mentén (Sassen 2006). Phizacklea (1997) azt hangsúlyozza, hogy nem nemzetközi, hanem sokkal inkább globális kölcsönös függésként szükséges értelmezni azt a jelenséget, melynek keretében

a nők a függőség intézményesült formáiba szorulnak bele. Yeates (2009) migrációs ipari komplexumként értelmezi a globalizálódott gondozási láncot és általában a globálisan szervezett reprodukciós munkamegosztást. Lan (2006) a világrendszer hierarchiájában társadalmi osztály, etnikai hovatartozás és társadalmi nem alapján kategória-rétegződést figyel meg, ami az együttműködés és a kölcsönös függés terméke ugyan, de az egyenlőtlenséget fenntartó, strukturált és rétegzett másságképzés mentén. Parreñas (2001) a szóban forgó szektor legnagyobb kibocsátó országát, a Fülöp-szigeteket vizsgálja, ahonnan az 1960-as évektől tömeges női migráció indult meg a fejlett világ felé a reprodukciós ágazatba: háztartási munkákat végeznek, gyerekekre vigyáznak és öregeket gondoznak. A Fülöp-szigeteki nőket ezért a globalizáció szolgálóinak nevezi. Úgy véli, a nemzetközi szinten megvalósuló reprodukciós munka megosztását a globális kapitalizmus, valamint a kibocsátó és a befogadó országokra jellemző nemi egyenlőtlenségek alakítják. Parreñas szerint a globális rendszer a Fülöp-szigetek lakosságát exportalapú gazdaságként kezeli, és a tömeges migráció ennek a pozicionálásnak a terméke.

A szociális ellátórendszer hiátusai és a migrációs csatornákon keresztül elérhetővé vált olcsó női munkaerő tehát teret nyitott egy sajátos gazdasági ágazatnak. Az utóbbi félévszázadban a globális térben megformálódott egy újszerű háztartásipar és gondozási rendszer, ami annak ellenére, hogy többnyire az árnyékgazdaságban és az informális szférában fejt ki tevékenységét, szerves része a globális gazdaságnak. Meghatározó jegyei az alábbi tényezők együtthatásának a következményei: a munkavégzés társadalmi terének intim jellege; a munka gender-tartalmakkal való felruházottsága; erőteljesen érzelmi, illetve személyes és kölcsönös függőségen alapuló kapcsolat alkalmazó és alkalmazott között; valamint a gondozói munkának minden más foglalkoztatási területtől különböző logikája (Lutz 2008). A gondozói tevékenység tehát piacosodott, árucikké vált, monetáris értéket kapott, vagyis átkerült a reprodukzívól a produktív szektorba, és ez újrakonfigurálta a gazdasági tereket (Anderson 2000, Ungerson 2004, Parreñas 2006, Zimmerman et al. 2006).

Az olcsó migráns női munkaerőnek a gondozási szektorba való áramlása/áramoltatása az 1960-as évektől kezdődött, és az 1970–1980-as évekre már globális méreteket öltött (Andall 1997, Levitt 2001, Repak 1994, Cheng 2006, Lan 2006). Ebbe a folyamatba kapcsolódtak be tehát az általam is vizsgált kelet- és közép-európai nők. A munkaerőpiacnak egy olyan szegmensébe léptek be, ahol már migránsok tevékenykedtek, vagyis amit a helyiek a külföldiek számára tartottak fenn/nyitva, és magukon hordozták már a rétegzett egyenlőtlenség jegyeit. A poszt szocialista politikai és gazdasági folyamatok következtében a közép- és kelet-európai térség újrapozicionálása zajlott le, aminek következtében új migrációs dinamikák alakultak ki. A kezdeti erőteljesebb férfi kivándorlás után a női részvétel egyre jelentősebbé vált a migrációban, és ez új transznacionális mintázatokat eredményezett (Koser–Lutz 1997, Lutz 2011, Tolstokorova 2008, 2009, Santini et al. 2010). Az általam vizsgált társadalmakban is lezajlott a kivándorlók profiljának megváltozása: román kutatók az 1990-es évek közepére datálják a női jelenlét masszív növekedését a migránsok körében, ami a 2002-es vízumliberalizációt követően tovább fokozódott (Sandu 2006, Toth–Toth 2007); magyar kutatók ennél későbbiként, a 2008-as gazdasági világválság eredményeként észlelik a migrációs trendek változását (Blaskó–Gödri 2014, Blaskó 2016).

A globális jelenségben részt vevő személyek ugyan kényszerpályák szorításában, kontrollált mozgástérben és strukturális korlátozások között valósítják meg migrációs pályájukat, mégis cselekvő és hatással bíró aktorokként tekintek rájuk. Lutz (2011) megállapításaival egyetértve a társadalom nem látható, rejtett zóná-

iban (háztartás) dolgozó 'új szolgálók' nem egy rendszer (globális munkaerőpiac) áldozatai és nem is egyéni aktivitásuk következményeinek az elszenvedői, hanem e kettő interakciójából kinövő tendencia szereplői. Ez a megközelítés láthatóvá teszi ugyanis, hogy a kelet- és közép-európai migráns nők milyen módokon hozzák meg döntéseiket az adott keretek között, hogyan tágítják a lehetőségeiket vagy szorulnak bele a szükségszerűnek vélt kényszerhelyzetekbe, másrészt pedig vizsgálhatóvá válik az is, hogyan szabják magukra és miképpen befolyásolják a kerettényezőket, illetőleg hogyan hat ez vissza korábbi kapcsolataikra, gyakorlataikra, értelmezéseikre. Az elemzés során az átalakított társadalmi léttér és a személyes életút ilyen módon való megközelítése segítségünkre lesz a globális tendencia sajátosságainak feltárásában, melynek fókuszába a továbbiakban az integráció kerül.

A migrációkutatásoknak egyik kiemelt fontosságú területe az integráció kérdésköre. Soysal (1994) a bevándorlókkal kapcsolatban két intézményesült elvet különböztet meg: a nemzeti szuverenitást és az egyetemes emberi jogokat. Ezek a kapcsolódásnak és a valahova tartozásnak (*belonging*) két eltérő modelljével vannak összefüggésben. Meglátása szerint a 20. század történelmében két modell különböztethető meg: a nemzeti állampolgárság, mely a kulturális hovatartozást területi fogalmakhoz kapcsolja; valamint a poszt-nacionális állampolgárságot, mely esetében az egyéni jogok kerülnek előtérbe, és a transznacionális struktúrák és diskurzus kerekednek felül. Soysal az integráció helyett az inkorporáció kifejezés használatát javasolja. Az előbbi ugyanis a beilleszkedés és a befogadó társadalom megelégedettsége szempontjából kerül értékelésre, ami nem feltétlenül mérvadó a külföldiek kapcsolódásának mérésére új közegükben. Véleménye szerint függetlenül attól, hogy a bevándorlók mennyire alkalmazkodnak és adaptálódnak a fogadó társadalom mintáihoz, bevonódnak a jogi és szervezeti struktúrákba, és számos aktivitás formájában részt is vesznek benne. Brubaker (2006) a nemzetállam jelentőségét hangsúlyozza a migránsok befogadásával kapcsolatban. A nemzetállamot ugyanis nemcsak intézményes és szociálpszichológiai realitásként fogja fel, azaz kifinomult módozatként a politikai és társadalmi tagság szervezésére és tapasztalására, hanem ideaként és ideálként is egyben. Éppen ezért a bevándorlók, vagyis a nemzeti ideálképtől eltérő *mások* befogadására korlátozott a hajlandóság. Legyen szó akár a nemzeti, akár a poszt-nacionális modellről, az asszimiláció nem szívesen látott integrációs forma, érvel Joppke (2008) az állampolgársági tagság európai koncepcióinak vizsgálata során. A nemzet irányába elkötelezettek elképzelése alapján az asszimiláció lehetetlen, nemkívánatos, ugyanakkor veszélyes a nemzet etnokulturális szövetére nézve; a poszt-nacionalisták szerint pedig azért nemkívánatos és fölösleges is az asszimiláció, mivel megsértené az egyén méltóságát. Bár az asszimiláció jelentősége csökkent, illetve a kutató szerint a nemzetállam is hanyatlóban van az egyetemes emberi jogok fokozott előtérbe kerülésével, az állampolgárság rendszere fontos tényező marad a migránsokkal szembeni attitűdökben. Sassen (2000) a globalizáció és a szuverenitás vizsgálata során arra a megállapításra jut, hogy a globalizáció ugyan átalakítja a politikai-hatalmi viszonyokat, de nem redukálja a nemzetállam szerepének jelentőségét, ugyanis ebbe a rendszerbe ágyazódva, ennek közvetítésével és együttműködésével bontakozik ki gazdasági dinamikája. Sok vita és elmélet került kidolgozásra az állampolgárság értelmezése során, melyek közül itt most csak néhányat említettem. A téma összetettségét jól mutatja Schmitter Heisler (2007) áttekintése, aki tanulmányában rámutat az értelmezések sokféleségére, és felsorolja a szakirodalomban előforduló megközelítéseket, típusokat: kulturális állampolgárság, rugalmas állampolgárság, diaszporikus állampolgárság, transznacionális állampolgárság, fragmentált állampolgárság, poszt-nacionális állampolgárság.

Az állampolgárság, valamint az ebbe a rendszerbe kódolt jogok és jogosultságok az egyik legfontosabb földrajzi területhez kötődő szabályozó mechanizmus, mely kijelöli a csoporthatárokat, rögzíti egy adott országba való beengedés feltételeit, és kijelöli a preferált távolságot az újonnan érkezőkkel szemben a migrációpolitika által kontrollált gyakorlatok alapján. Az integrációnak viszont ez csak egy – még ha igen fontos is – lépcsője és formája. Az alábbiakban a teljes betagozódást, tehát az állampolgárság megszerzését megelőző folyamatokat helyezem előtérbe: a beilleszkedés társadalmi és kulturális *lépcsőfokaira*, árnyaltabb megvalósulási és elakadási formáira irányítom a figyelmet. Portes (1995) nyomdokait követve a migránsok beágyazottságát a befogadó és a kibocsátó társadalomban a kapcsolati (személyes kapcsolatok, normák, szankciók, elvárások, kölcsönösség stb.) és a strukturális (a társadalmi tagság különböző szintjei) beágyazottságon keresztül vizsgálom.

MÓDSZERTAN

Több országra kiterjedő néprajzi terepmunkát végeztem kelet- és közép-európai nők körében 2008-tól 2014-ig. Elsőként azt néztem meg, hogy a Magyarországra érkező erdélyi és kárpátaljai nők – mint a két legnagyobb kibocsátó csoport gondozási munkára – hogyan lépnek be az ellátórendszerbe, hogyan illeszkednek be munkaadók családjába, hogyan működnek együtt az érintett szereplők, és ez hogyan hat vissza életútjukra és önértelmezésükre. Interjúkat készítettem gondozókkal, gondozottakkal és megbízókkal a küldő és a fogadó országban egyaránt. A kutatást kibővítettem a Romániából és a Moldovai Köztársaságból Olaszországba irányuló tömeges női vándorlás tanulmányozásával: 2010-ben Olaszországban (Ancona, Marche régió), 2011-ben a Moldovai Köztársaságban (Kisinyov), 2010–2013 között pedig több romániai megyében (Bakó, Ilfov, Kolozs, Maros) végeztem terepmunkát többszöri kiszállással. 2010-től a Magyarországról elvándorló gondozókat is bevontam a vizsgálatba, aminek köszönhetően belátást nyerhettem az Ausztria, Németország, Svájc, Amerika és Izrael felé irányuló mobilitási tendenciákba is. Ebben a kutatási szakaszban is lehetőségem volt terepmunkát végezni szinte valamennyi említett országban.³

Kutatásom során főként mélyinterjúkat készítettem. A beszélgetés nyelve a kérdezett anyanyelve volt, tehát a magyar és a román nyelvet használtam.⁴ A terepmunka során összesen 199 interjúalannyal készült rögzített beszélgetés. Ezeket egy adatgazdag és terjedelmes terepnapló egészíti ki, amelybe a spontán beszélgetések, az interjú helyzetben fel nem vállalt történetek leírása és egyéb megfigyelések kerültek. Mivel a háztartási szektorban végzett munka az esetek jelentős többségében illegális, ritkábban részlegesen legális, a beszélgetések a bizalom és a felvállalhatóság érzékeny határmezsgyéjén zajlottak, és az anonimitás ellenére is sok információ csak a terepnaplóba kerülhetett be, melyet a rám bízott bizalmi elvárások alapján kezelek. Mindezen felül éltem a cybertér nyújtotta lehetőségekkel is. Az otthoni ápolást végző nők fizikai bezártságukat az internettel és a virtuális társaság kiépítésével tágtítják. Intenzív Facebook-életet élnek, sokat emaileznek és chatelnek. Több ilyen körbe is bevontak, aminek köszönhetően folyamatosan részese maradtam annak a transz-

---

3 A terepmunka felépítéséről, valamint az egyes terepeken végzett munka részleteiről és tanulságairól egy külön tanulmány készült, lásd Turai 2016a.

4 A tanulmányban szereplő román interjúrészletek a szerző fordításai. A fordítás következtében ezek a szövegek nem tartalmaznak sem nyelvjárási, sem élőbeszédi sajátosságokat, így a magyar nyelven készült interjúrészletekhez képes stilizáltabbnak fognak tűnni.

nacionális világnak, amit ebben a globális társadalmi térben maguknak teremtenek.⁵

MIGRÁCIÓ AZ EGYÉNI ÉLETÚTBAN: SODRÓDÁS ÉS VÁLASZTÁS

A terepkutatás eredményeinek bemutatását a globális gondozói pályára kerülés/lépés folyamatának bemutatásával, valamint a munkakörbe való integrálódás fokozatainak és nehézségeinek a felvillantásával kezdem, melyek rávilágítanak a transznacionális mobilitásba kódolt korlátozó tényezőkre.

A globális ápolási szektorba való belépés a legkritikább esetben történik az idősgondozás és az egyéni pályamotivációk direkt kapcsolatából. A döntés keveseknél vezethető vissza arra a törekvésre, hogy azért indult volna el ezen az úton, mert itt vélte kiteljesedni tehetségét, és a saját életvágai alapján a munkaerőpiacnak ezen a területén látta a kibontakozási lehetőséget ön maga számára. A kivételes helyzetek közé sorolhatók azok, akik valamilyen súlyos betegség után az önfeláldozás és az élet mellett való elkötelezettség kifejezésének egyik formáját fedezték fel az ápolásban. Általánosnak viszont az mondható, hogy a nők többszörös áttételen keresztül jutottak el ide: a pénzhez való hozzáférés módja a külföldre távozás, a külföldre való kijutás feltétele a munkavállalás, a külföldön számukra nyitott társadalmi rés és leghamarabb elérhető pénzszerzési lehetőség az idősgondozás volt.

Melinda⁶ esete jól példázza a külföldre távozás és a gondozói pályára lépés motivációs háttérének komplexitását. Hosszas útkeresés után lépett ugyanis a migráns ápolók sorába. Odesszában tanult egyetemen, dicső oklevéllel végzett. Miután lediplomázott, Kárpátalján egy cipőgyárban kezdett dolgozni, majd hamarosan férjhez ment egy magyarországi férfihez, és gyermekük született. Mivel mindez 1989-ben történt, hosszas engedélyeztetési procedúra után hagyhatta el a Szovjetuniót. A fiuk alig töltötte be a három évet, elváltak. Melinda hazaköltözött falujába, ahol munkát már nem talált, de egyedül kellett gondoskodnia gyermekéről. A nagyszülei befogadták, és mivel már ápolásra szorultak, az unoka odaköltözése segítség volt számukra.

„Pont akkor váltam el a férjemtől négy év házasság után, és akkor három éves volt a gyerekem, ketten idejöttünk nagyapához. És nagyon nehéz időszak volt akkor, mert ahogy az ország szétesett, megszűnt a rubelpénz, akkor jöttek ezek a kuponok, akkor a milliók, annyira a pénznek nem volt értéke, úgyhogy át kellett teljesen mindenre állni, és senkinek munkája nem volt, egy nagy káosz volt az országba, még nem voltunk se teljesen Ukrajna, de még nem is váltunk le teljesen se a Szovjetuniótól. Az embernek a fejibe dől el minden. Mer mi még ragaszkodtunk volna ahhoz a rendszerhez, és itten bedobtak minket a mélyvízbe, munka nincs, éljetez, ki hogy tud.”

Nem tudott többé integrálódni az otthoni munkaerőpiacba a megváltozott körülmények között, így a transznacionális lehetőségeket igyekezett kiaknázni. A KGST-piacokra járt árusítani, ezzel egészítette ki a nagyapapa nyugdíját, ami nem volt elégséges három fő eltartására, ráadásul a rossz nemzetgazdasági paraméterek között le is értéktelenedett.

„Tán még adtak valami kis nyugdíjt, és... és amikor csak tehettem, még akkor a KGST-piacok működtek, és mentünk Magyarországra ilyen-olyan kis áruval: kerámiaáru, akkoriba még nem tudom milyen szuvenírek, meg tudja a fene még micsodák. Azt vittük oda Magyarországra, és ott árultuk, és volt olyan,

⁵ Módszertani tapasztalataimról és dilemmáimról lásd részletesebben: Turai 2016a.

⁶ A tanulmányban szereplő valamennyi név fiktív a megkérdezettek védelme érdekében.

hogy csak 2000 forintot árultunk, de hát úgy örültünk neki, mer az akkoriba, még 10 évvel ezelőtt még sokat ért. [...] Nekem akkoriba ez volt, hogy jöttem-mentem Magyarországra, és a nagypapa nyugdíja, na, de hát az nem az enyém, jó, de hát abból is meg kellett éljünk. És ugye, mivel én vállaltam kézi kötést, akkoriba a boltok is azért eléggé pangtak az ürességtől, úgyhogy ilyen-olyan fonalat tudtak az emberek vagy a hölgyek szerezni, és akkor én felvállaltam, pulóverkötés, és éjszaka azt csináltam. Meg volt egy kis kertünk, akkor a kertből, amit megtermeltünk, akkor azt vittük a piacra, kis zöldség, egy kis gyümölcs. Tehát minimális kis valamik vótak, hogy éppen, hogy megéljünk valamiből. És 2000-be 200 forint gyerek-tartást kaptam.”

A KGST-piacok 1996–1997-ig nyújtottak bevételi forrást a határ mentén élőknek. Ezt követően beindult a mezőgazdasági szezonmunka, az úgynevezett „ugorkázás”, ami nemcsak az uborkaszedést foglalta magában, hanem egyéb terménybegyűjtést is.

„Utána? Utána megtudtuk, hogy a... a... a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei mezőgazdaságba keresnek idénymunkásokat órabérre az uborkába. És akkor... hát azt az egy-két évet, asziszem '96-tól '98-ig, míg nagypapa meghalt, akkor valahogy úgy át tudtuk vészteni, de miután nagypapa meghalt, utána már szabadabban mozogtam, és akkor rögtön mentem Szabolcs-Szatmár-Bereg megyébe az uborkába. [...] Csak szezonmunka, de úgy dolgoztam, hogy minden szezonba én tettem lefele, tartalékoltam, hogy a téli hónapokra is. Télen pedig maradt a kötés. Meg aztán majd jött egy-két olyan munkalehetőség itt a kávézóba, a helyi presszóba. Ugye háromhavonta... mer mindig rajtakapták a fiatal kis eladónőket, hogy hibáztak, és akkor ugye mindig kerestek helyettük másokat, és akkor mentem a kávéházba is dógozni télire. [...] Ez volt a téli. És akkor a nyári, ez öt éven keresztül mindig az uborkaforrás volt. Na, de az egészen novemberig húzódott, egész míg a káposzta- meg az almaszedés tartott, mi addig... jártam én, tudtam menni.”

Ötévi komoly fizikai megerőltetést igénylő szezonmunka után lépett a migráns gondozói pályára. Először helyettesként ugrott be, de mivel megkedvelték, és ő is megtapasztalta, hogy ez könnyebb és jövedelmezőbb, mint a mezőgazdasági idénymunka, integrálódott az ápolói szektorba. Sőt mi több, a professzionalizálódás felé is lépéseket tett azáltal, hogy tanfolyamot végzett, és az intézményesülés folyamatán is elindult azáltal, hogy kapcsolódott egy gondozásra szakosodott céghez, amelyiknek az adatbázisába is felvették. Életútjában tehát az idősgondozás pénzkeresésből hivatássá vált. Úgy tűnik, sikeresen integrálódott a munkakörbe. Ez mégis csak részleges beilleszkedésnek bizonyult: megmaradt illegális munkavégzőnek, nem lett részese a társadalombiztosítási rendszernek sehol, baráti kapcsolatai a származási országban meglazultak és az új helyen nem alakultak ki, otthonosságérzete bizonytalanná vált, vegyes kulturális hatások keresztüzében hovatartozása magyarázkozást igényel, etnikai azonosságtudata a kirekesztések és a pozitív diszkrimináció ambivalenciájában sérült és formálódott, lokális kötődései pedig részben feloldódtak, részben megerősödtek. Melinda esete tehát azt jelzi, hogy egy összetett rendszerbe való belépéskor a munkavégzés problematikájánál bonyolultabb összefüggések formálják a külföldiek pályáját a befogadó országban. Felmerül a kérdés, hogy az integrációnak milyen rétegei, gyakorlatai és mintázatai vannak, illetve a részleges tagságnak milyen lenyomatai és következményei mutatkoznak az egyéni életpályákban.

A HÁZI ÁPOLÓI MUNKA ÉS MUNKAVÉGZŐ HELYE EGY KÜLFÖLDI GAZDASÁGI RENDSZERBEN. A BEILLESZKEDÉS LEHETŐSÉGEI ÉS KORLÁTAI

A külföldre érkező, ápolási munkát vállaló kelet- és közép-európai nők integrálódása a fogadó társadalom munkaerőpiaci struktúrájába korántsem akadálymentes folyamat, ahogyan azt az előző részben már láthattuk. A továbbiakban a befogadás tereinek és korlátainak, illetve a fogadó ország szereplővel való együttműködés mintázatainak a részletezésére kerül sor a terepmunka során megismert esetelemzések segítségével.⁷

A migráns ápolónők élethelyzetükből és munkájukból kifolyólag elsősorban a gondozott családjával és saját migránsszociális közösségük tagjaival érintkeznek. Ezek azok az elsődleges kapcsolatok, melyekkel a befogadó társadalomban együttműködnek, illetve amelyektől nagymértékben függenek. Tevékenységükkel egy tágabb rendszernek, a jóléti ellátórendszernek a részeseivé válnak. Hivatalosan nem elismert tagság ez, a kapcsolat sem szerves a rendszer további komponenseivel, a gondozott érdekében viszont kialakulhat együttműködés egyéni kezdeményezésre közöttük. A globális humán erőforrásra építkező ápolási gyakorlat sajátosságából adódóan a migráns tölt legtöbb időt az időssel, egész napos jelenlétével figyelemmel kíséri hogylétét, így ő tud legtöbbet egészségi állapotáról, és ő az, aki segít állapot fenntartásában vagy a hanyatlás folyamatának lassításában. Terepmunkám során közvetlen kapcsolatot a házi segítő és az egészségügyi rendszer képviselői között szinte csak Olaszországban tapasztaltam. Itt, ha nem is intézményesült az együttműködés, elterjedt gyakorlata van annak, hogy az orvosok konzultálnak a házi segítővel, kórházi ápolók összedolgoznak velük, gyógytornászok és fizioterapeuták betanítják őket stb. A gondozók bizalomról és elismerésről számoltak be, bár ennek a kapcsolatnak a feltétele a legalább alapszintű nyelvtudás. A családtagok is támogatják a direkt kapcsolatot a gondozók és a helyi egészségügyi intézmények tagjai között, pozitív értéktartalmak kísérik ezt az együttműködési formát. Valószínűleg a migránsok körében általánossá vált privát asszisztensi⁸ gyakorlat indokolja Olaszországban ezt a nyitottságot és részleges – ám többnyire informális – befogadói attitűdöt a külföldi nem szakképzett segítőik irányába.⁹

Ezen a terepen többen is beszámoltak arról, hogy gondozói tevékenységük elején az egészségügyi rendszer tagjaitól tanultak meg injekciót adni vagy inzulint adagolni, tehát olyan mindennapi szakfeladatok ellátására tették alkalmassá őket hivatalos szakemberek, amelyek elvégzésével a házi ápolók valamelyest tehermentesíthetik a helyi egészségügyi intézményeket. Súlyos betegeknel több szereplő bevonása számos esetben szükségszerűvé válhat. Kórházi tartózkodás idején a migráns ápolók és a szakszemélyzet együttműködése gördülékenyen zajlik, – hallgatólagos megegyezésen alapuló – munkamegosztás figyelhető meg közöttük. Bár a kórházi protokoll szerint a család által megbízott segítő csak lelki támaszt nyújthat, és minden további feladatot a kórházi alkalmazottak végeznek, a gyakorlatban ez nem így történik. A terepmunka tapasztalatai azt mutatják, hogy azoknál az időseknél, akikről tudják, hogy van fizetett ápolójuk, nem törődnek a testi higiéniával, az ételt csak beteszik a szobájukba, de nem tekintik feladatuknak az arról való gondoskodást, hogy tényleg meg tud-

7 Párhuzamként említendő Hobson és szerzőtársainak (2015) összehasonlító elemzése (Spanyolország, Svédország), akik a fogadó társadalom szociális rendszerének és a migránsok képességeinek egymásra hatása felől értelmezik a globális gondozási szektort.

8 Az ún. privát asszisztensek részleges szakképzéssel rendelkező, önálló vállalkozóként vagy gondozásra szakosodott cég megbízottjaként dolgozó külföldiek.

9 A migráns ápolók munkatípusairól (bentlakásos gondozó, váltásos bentlakásos gondozó, részmunkaidős ápoló, privát asszisztens) és ezek jellemzőiről lásd Turai 2016b.

ja-e azt enni, illetve az infúzió felügyeletét is lazábban kezelik. Ezt a kooperációt kölcsönös érdekeltség kíséri: a kórházi alkalmazottak számára előny, mivel terheket ruházhatnak át, a migráns ápolóknak pedig lehetőség, mert így alakul ki az a niche az ellátórendszerben, ami munkahelyet jelent számukra. Az összedolgozás tehát könnyedén megvalósul, viszont a munkafeladatokat kodifikáló szerződések és a különböző aktorok közötti kooperáció formális szabályozásának hiányában megoldatlan kérdés, hogy a felelősség megosztása hogyan kíséri az informális munkamegosztást.

A kórházi együttműködésnek egyéb mintázatai is vannak. A személyzet és a *badante*¹⁰ munkáját leggyakrabban a családtagok egészítik ki, ők igyekeznek leváltani a gondozót időnként, hogy pihenési lehetőséget biztosítsanak számára. Amennyiben ezt nem tudják vagy nem szándékoznak megoldani, de az alkalmazott kimerülésének elkerülését szem előtt tartják, más szolgáltatásokat vesznek igénybe. Felicia például a kórházi személyzeten kívül önkéntesektől kapott segítséget, Irina mellé pedig privát asszisztenst fogadtak, akit pluszba fizetett a család arra a pár órára, amíg ő hazamehetett átöltözni, tisztálkodni és aludni egy keveset.

Emma arról számol be, hogy a családnak úgy nyújtott segítséget tanulékonyságával, hogy a gondozottjához járó fizioterapeutától elleste a feladatsort, és két hét után át tudta venni a munkáját, amivel megkímélte alkalmazóit a további kiadástól, amit a szakembernek kellett fizetniük.

Adriana egészségügyi érdeklődése és nyitottsága miatt olaszországi ápolói tevékenysége alatt sok szakfeladatot elsajátított. Mivel maga is átment egy súlyos betegségen, nagyobb hajlandóság volt benne a nehéz esetek elvállalására. Ennek következtében került olyan helyzetekbe, amikor komolyabb problémák megoldására is vállalkoznia kellett. Így a migráns ápolói közösségben ő azon kevesek közé tartozik, aki mesterséges lélegeztetést és táplálást is tud végezni, injekciót és infúziót ad, katétert cserél. Szaktudása és a súlyos betegek felé irányuló empátiája kiemeli társai közül.

„Tehát kell áldozatokat is hoznod az életben. És ezeket meghozva sok problémámat megoldottam, és mentem előre, tehát olyan akadályok nélkül, hogy én nem vagyok rá képes, nem akarom, nem tudom, hogy sikerülni fog-e nekem. Tehát először, amikor kezdtem orrszondát tenni, az orvos betette egyszer, betette kétszer, azután mondtam az orvosnak, hogy engedje, hogy csináljam egyedül. És mondta, jó, jó, mondta, kétszer velem együtt csinálod, az én jelenlétemben, és harmadjára egyedül.”

„És akkor még volt 2–3 nap, hogy elvigyék a mentővel a kórházba, hogy megoperálják. És akkor azt mondtam a háziornosnak, aki jött, hogy laborvizsgálatokat csináljon, és azt mondtam: 'Ha adnak Önök nekem 2 hetet, hogy megpróbáljam injekcióval, ahogy volt már más páciensem is, akit elvittem közel 2 évig úgy, hogy injekcióval etettem, minden vitaminozva és jól átgondolva, mondom, feljavul ebből az állapotból.' Miután az orvos rámnézett, és megkérdezte: 'Képes vagy?' Vagyis: meg tudom csinálni? [...] És megkérdezte, hogy képes vagyok-e, vagyis, hogy tudom-e vinni ezt tovább, hogy helyrejöjjön. És mondtam: ahogy én látom, igen, mert volt már más páciensem is, akivel majdnem 2 évig csináltam injekcióval.”

10 A külföldi idősgondozókra használt olasz kifejezés. A szerződésekben használt megnevezés a házi segítő/együttműködő (*collaboratrice domestica*), a hétköznapi szóhasználatban viszont a *badante* kifejezés van forgalomban, amit a 2002-es 189-es törvény 33. paragrafusán alapján használnak jogi kategóriaként személyi segítséget nyújtó bevándorlóokra. A szó eredete az 1900-as évek elejére vezethető vissza, akkor állatokra vigyázó személyekre használták. (Degiuli 2010, 774–775) Beszélgetőtársaim a *badante* olasz kifejezést magyarították szolgaként és személyi ápolóként egyaránt, azaz van pejoratív színezete is a szónak.

Liliana többéves privát asszisztensi munkája során jó ismeretségi kapcsolatba került a kórházi személyzettel, és olyan szinten nyerte el a bizalmukat és megbecsülésüket, hogy az egyik alkalmazójával felmerülő konfliktushelyzetében az ő pártjára álltak. Gondozottjának lánya ugyanis azzal vádolta meg, hogy a műtőből kihozott apja azért lett rosszul, mert ő megrongálta a szondákat. Az ügyeletes orvoshoz fordult Liliana segítségért, aki minden további nélkül levette róla a felelősséget, és elszánt rágalmozóját, aki a rendőröket is ki akarta hívni, lecsitította.

Kevésbé általánosnak és gördülékenynek mondható az együttműködés, de azért van rá több példa a többi európai országban is. A magyar ápolók ausztriai és németországi munkájuk során az együttműködésre nyitott orvosokkal való találkozásokról számoltak be, ám nem kielégítő német nyelvtudásuk komoly nehezítő tényező volt a többségük számára. Tapasztalataik szerint a családtagok bevonása nélkül a mutogatás és a szerény szókincs kevés ahhoz, hogy az orvos megfelelő ellátást biztosíthasson betegének, így a direkt kapcsolat a migráns gondozóval igen korlátozott. Ezzel szemben a Magyarországon dolgozó erdélyi és kárpátaljai nők az azonos etnikai csoport részeként könnyűszerrel tartanak kapcsolatot az egészségügyi dolgozókkal, amennyiben a család ezt igényli. Esetükben a kommunikációs feltételek ugyan adottak, az akadályt viszont az jelenti, hogy váltásos rendszerben¹¹ dolgoznak, így egy-egy gondozó csak részleges információk birtokában van, és a megtanult plusz feladatok biztosításában a folyamatosság nem megoldható. Az egészségügyi rendszer azonban itt is számít rájuk, az orvosok számon tartják a jó reputációval rendelkező migráns ápolókat, és telefonszámukat rendelkezésükre bocsátják praxisukban azoknak, akiknek 24 órás segítőre van szükségük.

Izraelben a házi gondozóknak az ellátórendszerbe való integráltsága korlátozott és szűk körű. A családtagok végzik a gondozás logisztikai feladatait, és ők konzultálnak a szakemberekkel. Itt a házi ápolóknak többnyire háttérfeladataik vannak: számon tartják a vizsgálatok időpontjait, naplót vezetnek az idős állapotáról, végrehajtták az utasításokat, amiben az orvos és a családtagok megállapodtak. Az alábbi példák azt mutatják, hogy szakképesítés esetén sem jobb a helyzetük Izraelben a migráns gondozóknak.

Erika szakápolóként dolgozott Magyarországon, külföldre kerülve még annyi érintkezése sincs a szakmával, hogy közvetlenül elmondhassa a gondozottjával kapcsolatos meglátásait és tapasztalatait. Otthon, a négy fal között szakfeladatokat lát el ugyan, de mégis háztartási alkalmazottként tekintenek rá, és a szakintézményekkel való konzultálásban nem tartanak rá igényt.

Panninak is vannak előzetes tapasztalatai, ugyanis végzett önkéntes munkát itthon a Vöröskeresztnél, de migráns ápolóként neki is csak a felügyelet és a végrehajtás tartozik a feladatkörébe az idős egészségi állapotát illetően.

„És az összes többi olyan dolgot, ami az Eszter egészségi állapotával kapcsolatos, azt mind a lánya intézi. Tehát ő megy a szemésvorvoshoz, ő megy a szíves orvoshoz, mikor kontrollra kell menni, és ezt ők intézik. [...] Persze, elmegyek én velük, de sok szerepem ott nincs.”

Kata szintén egészségügyi alkalmazottnak tanult, és van is gyakorlata ebben. Őt az alkalmazó család jobban bevonja az egészségügyi szakemberekkel való kommunikációba, de ezt inkább személyes és nem szakmai megbecsültségének az eredményeként érte el.

¹¹ Váltásos ápolási rendszerben két, ritkán több ápoló dolgozik egy családnál, és többnyire egy havi turnusokban váltják egymást a munkavállalók.

„– Nem. Azt Peti szokta letelefonálni a doktornőjével, a fia, és akkor ők jönnek, és úgy megyünk le együtt dokihoz meg mit tudom én.

– Te beszélsz az orvossal vagy csak hallgatod?

– Szoktam neki mondani, szoktam neki mondani, hogy... például volt olyan, hogy egy időbe nagyon sokat aludt. És akkor én mondtam a doktornőnek. És akkor mondta a doktornő, hogy ez lehet a gyógyszertől vagy... Nem tudom, hogy megemelte akkor a gyógyszert? Vagy valami ilyesmi vót. És akkor mondta, hogy valamék gyógyszerből többet kap, és lehet, hogy azér. De amikor elvette tőle, akkor is volt ilyen, és akkor egy időbe figyelni kellett a vérnyomását, mert akkor adott a vérnyomására egy gyógyszert, és akkor csináltam azt, hogy én írtam egy papírra a vérnyomást meg a cukrot meg minden ilyeneket. És akkor mikor mentünk le, akkor vittem magammal a füzetet, és akkor megmutattam neki, hogy most ennyi volt, ennyi volt, ennyi volt a vérnyomása.”

A vizsgálat alapján elmondható, hogy a migráns nők tömegeinek külföldi jelenlétét munkájuk teszi lehetővé és munkájuk legitimálja, azt láthatjuk mégis a gondozási szektorban foglalkoztatottak esetében, hogy szakmai integrációjuk részleges és fragmentált. Informális kezdeményezések következményeként sor kerülhet a bevonásukra bizonyos mértékig, de ennek társadalmiasulása kezdetleges és nem tekinthető általánosnak, még ha ez a gondozottak szempontjából nézve is számtalan előnnyel járna.

A befogadó társadalom munkaerőpiaca egyik alsó szegmensének, a háztartásiparnak a megnyitása nem jelenti tehát azt, hogy a társadalmi struktúra további részei is készségesek az újonnan érkezők beengedésére. Az ápolói foglalkoztatással járnak minimális jogosultságok, ahogyan azt a munkaszervezés bemutatása során már ismertettem, a további előrelépésre azonban már csak az állampolgárság megszerzésével járó folyamaton való elindulással (letelepedési engedély, állampolgárság) lenne lehetőség. Ám ebbe a foglalkoztatásba részben formálisan van kódolva a korlátozás (pl. Izrael migrációpolitikája), részben pedig szubjektíven, ugyanis az így dolgozó nők jelentős többsége átmenetinek tekinti külföldi tartózkodását, és hazatérést tervez. Ezért nem is tesznek erőfeszítéseket annak érdekében, hogy strukturálisan jobban integrálódjanak, nem tájékozódnak megfelelő módon, vagy eleve kizárják magukat azáltal, hogy kivetettként gondolnak magukra, és nem is próbálkoznak azzal, hogy javítsanak helyzetükön. Nagyobb érdeklődést mutatnak a kapcsolati beágyazódás irányába, ami egyszerre oka és okozója annak, hogy migráns életükben az informális szerveződés és problémamegoldás domináns szereppel rendelkezik.

INFORMÁLIS KAPCSOLATHÁLÓ ÚJRASZERVEZÉSE A TRANSZNACIONÁLIS ÉLETHELYZETBEN. EMBERI NYERESÉGEK ÉS VESZTESÉGEK

A migránsok társadalmi helyzetének megértéséhez – az előbbiekben tárgyalt formális struktúrába ágyazódás mellett – az informális kapcsolathálóba való beágyazottságuk megvizsgálása is szükséges. A transznacionális élet komplexitása miatt az alábbiakban kitérek mind a befogadó társadalom tagjaival való interperszonális kötések kiépítésének formáira és lehetőségeire, mind pedig a származási közösségben hátrahagyott kapcsolatháló átalakulásának dinamikájára és következményeire.

A legnagyobb és legszélesebb kapcsolathálót a helyi lakossággal az Izraelben dolgozó magyar nők körében találtam. Megkönnyíti helyzetüket, hogy ez nem igényel külön nyelvtudást, ugyanis a zsidó társadalomból

a magyarul beszélőkkel alakítanak ki barátságokat. Az ápolók kapcsolathálójában csomópontszerepet játszó Andi a migráns és nem migráns magyarok programjainak szervezésében is kulcsszereplő, ezért a két hálózat összekapcsolása könnyűszerrel valósul meg általa. Facebook-csoportot is létrehozta ezzel a céllal, ami informáltságot, kommunikációt és az ismeretségek tartósságát biztosítja. Mivel közösségüket és szemléletüket az egzotikum-diskurzus formálja, nem szűkülnek be a munkájukból és élethelyzetükből adódó nehézségekbe, hanem nyitottsággal és érdeklődéssel keresik a kapcsolódási lehetőségeket a helyiekhez.¹² Az elemzés azt mutatja, hogy a befogadó társadalomnak egy kisebb szeletével van érintkezési lehetőségük. A magyarul beszélő és a kevésbé ortodox lakosság mutat hajlandóságot befogadásukra, illetve azok, akiknek van valamelyest nosztalgiaja a magyar hagyományok és családjá magyar múltja iránt.

„És... és az nagyon... tehát itteniek... tehát volt akihez fordulnod, volt, akihez szólnod, és ez nekem kialakult az egész, egy ilyen társasági élet itt. Annak ellenére, hogy nagyon kevés a szabadidőm itt. De ami szabadidőm van, én azt megpróbálom szabadon eltölteni. [...] Metapeletekből¹³ épp azért az én tapasztalatom is az, hogy... szóval az én tapasztalatom az, hogy ugye én nagyon sok mindenkit ismerek, nagyon sok mindenkivel tartom, tartottam a kapcsolatot, és állandóan engem keresnek. Én hozzám elég sok infó el szokott jutni, és én elég sok infóba tudok segíteni. És én azt vettem észre, nekem az jött le, hogy nagyon sokan engem azért... nem azért keresnek, mer énvelem mint személlyel szeretnének jóba lenni, hanem azért akarnak velem jóba lenni, mer éntőlem sok infó van, és énvelem jó jóba lenni. Érted? Az ember ezt érzi, erre rájön. A... De viszont ami csoportot én kialakítottam magam körül, abba nincs ilyen. Ezek itt élők. Ha már bekerül metapelet, volt már ilyen, hogy bekerült metapelet, érdekes helyzet volt. [...] Nagyon sokan úgy jönnek, hogy valamit várnak, hogy biztos azért vagyunk egy csoportba, mer azok adnak valamit. Érted? Nem, nincs ilyen. Mi jól érezzük magunkat, és kész, pont, ennyi.” – magyarázza Andi a kapcsolatait.

A cirkuláris migrációban dolgozók szakaszosan tartózkodnak külföldön, és kevesebb szabadidejük van, mint a tartósan kint lévő társaiknak. Emiatt kapcsolatépítési lehetőségeik is korlátozottabbak. A Magyarországra jövő határon túliak többnyire arra törekszenek, hogy itt élő rokonaikkal, kitelepült családtagjaikkal találkozzanak. A nyugat-európai országokban (terepmunkám alapján: Ausztria, Németország, Svájc) munkát vállalók a lokális integrációban mutatnak igyekezetet, bár az idegen nyelv hiánya komoly akadályt jelent. Biztonságérzetüket (segítségkérés lehetősége, illegális munka miatti feljelentés elkerülése barátságos érzelmek kialakításával) és szociális komfortjukat szolgálja a szomszédokkal való ismeretség és jó viszony kialakítása, illetve néhány egyéb kapcsolat is a tágabb környezetből.

„Vagy megérkeztem, és már volt, hogy a szomszédok átjöttek, már köszöntek, érted, már üdvözöltek, hogy: jaj, örülök, hogy itt vagy, meg satöbbi, satöbbi. Hogy visszajelzéseket is kaptam, hogy igen. Mikor ott voltunk, és a bácsival sétáltunk, akkor köszöntek, mosolyogtak az emberek. Mi előtte voltunk egy ilyen... utcapartinak lehet nevezni, és akkor megismerkedtem, és már az, tudod, mikor mentek a kocsival,

12 Az interjúk elemzése során diskurzusok vizsgálatát is elvégeztem. Terepmunkám alapján három diskurzus figyelhető meg: áldozat- és szenvedéssdiskurzus (olasz–román migrációs tér), egzotikum-diskurzus (izraeli–magyar migrációs tér), etnocentrikus diskurzus (közép-európai migrációs tér). Ezek részletes elemzéséről lásd Turai (2014).

13 Izraelben használt kifejezés a külföldi idősgondozókra. A szó eredeti jelentése nevelőnő, dada. Jelentésköre az 1950-es években bővült, amikortól már nemcsak gyerekekre vigyázó nőkre vonatkozik, hanem általában mindazon személyekre, akik ápolással, gondozással foglalkoznak. (<http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/metapelet>) Hétköznapi szóhasználata kevésbé pejoratív, mint az olasz *badante* kifejezés. Amennyiben negatív tartalmat kap, úgy a külföldi státuszra és a társadalmi hierarchia alsó rétegeihez való tartozásra utal. E két ország kivételével a többi helyen nem találkoztam társadalmilag sztereotizált megnevezéssel, inkább a terminushasználat bizonytalansága a szembetűnő.

már bólintottak, és mosolyogtak, ez jó érzés volt. Jó érzés volt, hogy nem rideg arcokat látsz, hanem visszamosolygó arcokat látsz, mosolygó embereket látsz, köszönnek neked. Természetesen nem vártad el, hogy neked köszönjenek, hanem te mentél, és már te köszöntél. Vagy a boltba az eladónő mindig mosolyog, ugye, és kedves. És ez egy... Vagy elmentünk a templomba, mindig volt... vagy... az, hogy van egy ilyen szokás, hogy megfogjuk egymás kezét, köszönünk egymásnak, hogy békesség vagy mit tudom én, és olyan jó érzés volt, úgy érezted, hogy befogadtak, úgy érezted, hogy nem néznek ki, hogy te nem más vagy. Egy mosolygó arc, egy mosolygó ember már megkönnyíti a helyzetet, hogy jól érezd magad ott, ahol vagy.” – sorolja a Németországban dolgozó Edit a kapcsolatalakítási alkalmakat és élményeket.

Az Olaszországban élő román ápolónők intenzív társasági életet élnek a diaszpórán belül, de viszonylag kevés kötődésük van a többségi társadalomhoz, és azok is inkább csak munkakapcsolatok (korábbi és aktuális munkaadók és családtagjaik). Bár rövid idő alatt elsajátítják az olasz nyelvet, így ez nem jelentené akadályát a kommunikációnak, az egymás iránti nyitottság kölcsönösen limitált. A privát asszisztensi státuszt elérők körében vannak azon kevesek, akiknek letelepedési és integrálódási esélyeik megnövekedtek, és ők azok, akik nagyobb erőfeszítést tesznek annak érdekében, hogy kapcsolathálójukkal a helyi társadalom irányába terjeszkedjenek. Az idősgondozók többsége beéri azzal, hogy mindennapos izoláltságát az etnikai közösségen belül enyhítse; pozíciójából kifolyólag nem tud vagy nem is törekszik társadalmi osztálya körén kívül terjeszkedni; helyzetértékelése és hazafelé mutató jövőtervei nem motiválják arra, hogy megküzdjön a diszkrimináció további megtapasztalásának veszélyével és az integráció nehézségeivel; illetve a román–olasz migrációs térre jellemző diskurzusban kidolgozott áldozatszereppel összhangban is van a részleges integráltság és az ebből adódó megpróbáltatások. Sajátos kettősséget építenek ki ezek az ápolónők: a befogadó országban megpróbálják megteremtteni az idealizált premigrációs életet tárgyakkal, ételekkel, szokásokkal, szövegekkel, miközben a származási országot elárasztják a nyugati életstílust szerintük reprezentáló fogyasztói javakkal, úgynevezett civilizációs eszközökkel és modern, *nyugati* tárgyakkal.

A hétköznapi életük nagyobb részét a gondozottal és családtagjaival töltik, így a globális egyenlőtlenségek és kirekesztési/befogadási mechanizmusokról ezekben a háztartásokban és mindennapi társas érintkezésekben szintén meghatározó tapasztalatokat szereznek. A foglalkoztatás és az együttélés állandó alkufolyamat mentén valósul meg, melyre mindkét félnek van ráhatása, de az egyensúly és egyenlőség nem jellemzője ennek az interperszonális kapcsolatnak, a háztartási munka státuszából kifolyólag a migráns munkavállalónak a cselekvési tere lényegesen kisebb.

Az informális kapcsolatokban az erőviszonyok megteremtésének és ezeknek a hétköznapi életben érzékelhetővé tételének az eszközei a bérezés, a munkafeladatok megállapítása/szabályozása, a személyes szabadság kontrollálása és a távolság-közelség szabályozása. Sokféle módja van ezeknek: az ápoló nevének figyelembe nem vétele és megváltoztatása, lakóterének és mozgásának minimalizálása és ellenőrzése, a személyes preferenciák mellőzése, a magázás, a leminősítés, az együtt használt idő és tér egyirányú szabályozása, a közös programok egyoldalú meghatározása stb. A kelet- és közép-európai nőkkal készített interjúkban és a magánbeszélgetésekben két alaptéma, az étkezés és a szexualitás állandóan felbukkant, mintegy szimbolikusan leképezve társadalmi helyzetüket. Ezeken keresztül tűnik számukra leginkább elmondhatónak a befogadásuk, az integrációjuk, a szeretet tapasztalása, a gondoskodás élménye, a biztonságérzet, valamint a kirekesztés, a

megalázás, a szenvedés, a honvágy. Az eredmények azt jelzik, hogy háztartási alkalmazottként az étellel való tevékenységük, illetve nőként a szexualitásuk külföldi létük során mindvégig a fókuszban marad, amíg ebben a szektorban vannak alkalmazásban.¹⁴

Migrációs pályájuk során az ápolónők kevéssé vagy legfeljebb részlegesen integrálódnak a befogadó társadalomba, miközben az otthoni közegből fokozatosan *kiiratkoznak*. Megtörténik ez formálisan is, hiszen az otthoni munkakapcsolat megszűnésével a szociális és egészségügyi ellátórendszerből kisodródnak, kivéve azon keveseket, akik magasabb biztonságigénnyel rendelkeznek, és áldoznak arra, hogy plusz befizetés ellenében ne szűnjenek meg biztosított jogulságaik. Időskorukról már végképp nem tudnak gondoskodni, jelenbeli anyagi szükségleteik és a családi igények lemerítik erőforrásaikat, nincsenek abban a gazdasági helyzetben, hogy előremutatón építkezessenek. Társadalmi kapcsolataik is meglazulnak otthon külföldi tartózkodásuk miatt. A tartósan távol lévők elektronikusán tudják tartani a kapcsolatot otthoni barátaikkal, illetve rövid nyári látogatósaik alkalmával, melyekre nem kerül sor minden évben. A cirkuláris migrációban részt vevők csak kicsivel vannak kedvezőbb helyzetben, de ők is kívül maradnak a folyamatos információáramláson, a helyi eseményeken ritkábban tudnak részt venni, és a találkozási lehetőségek is redukálódnak.

Móni például a családján belül meg tudta őrizni a transznacionális élet során is a kapcsolatai minőségét úgy, hogy nem élnek át veszteséget, de ugyanez a tágabb környezetre már nem érvényes.

„Egyedül mondjuk a barátnőim, azok hiányoznak. Mer ugye, gyerekeimet meg tudom látogatni, unokáimat meg tudom, meg ugye, jönnek oda hozzám. De a barátnőim megszokták, hogy együtt megyünk erre-arra, meg látjuk egymást, meg köszöntjük egymást, most őnekik hiányzom inkább, a baráti körnek.”

Jutka özvegyé válása után intenzív közösségi életet alakított ki magának otthon, nemzetiségi klubba járt, rendezvényeken tevékenykedett, rendszeresen találkozott barátaival. Váltásos külföldi munkája miatt kéthetente otthon tud lenni ugyan, de ez mégis törést okozott társadalmi életében.

„Van egy horvát klubunk, és akkor minden héten egyszer megyünk oda, próbálunk, énekóra van, próbálunk. Hát sokat járunk, rengeteget megyünk szerepelni külföldre is, mindenfelé megyünk, sokat. [...] Mer egyszer én tudok menni, egyszer meg a másik, a váltóm. [...] Na, most hazudnék, ha nem mondanám azt, hogy rengeteg mindenből kiestem, mán olyan szempontból, hogy már azt se tudom, hogy ki él, meg ki nem él. Na most, ugye, ilyen szempontból is ugye hátrány. Mer elmegyek két hétre, és akkor például ha összefutok ismerőssémmel, és valamikor munkatársam volt, mikor mondja, ez is meghalt, mondom: 'Mit, ez se él? Hát – mondom – nem is tudtam.' 'Hát persze, nem voltál itthon akkor két hétig.' [...] Szóval sok mindenből azér kimaradtam. Dehogynem! Azér sok mindenből.”

Egyfajta köztes helyzetbe kerülnek: se ide, se oda nem tartoznak igazán. A be- és kiilleszkedés párhuzamosan és töredékesen valósul meg. Felmerül a kérdés, hogyan hathat ez vissza idegenség-élményükre és otthonosság-érzetükre. A tartós, de mégis átmeneti vándorlás hogyan írja újra az egyén tagságát és tartozását a pszicho-szociális közeghez és földrajzi-politikai térséghez? Hogyan tudja elhelyezni magát egyénként a globális mozgásban, hogyan találja/teremti meg a *helyét* a transznacionális hatások által átalakított terekben, hogyan értelmezi újra kötődésének tárgyát/irányát/eszközét? A következő részben ennek elemzésére kerül sor.

¹⁴ Mindezek kifejtése szétfeszítené a jelen tanulmány kereteit, de a téma fontossága indokolja részletes bemutatását egy későbbi írásban.

VALAHOL OTTHON LENNI A VILÁGBAN? AZ OTTHON ÉS AZ IDEGENSÉG KATEGÓRIÁINAK ÚJRATEREMTÉSE A MIGRÁNS NŐK ÉLETÚTINTERJÚIBAN

A kutatás eredményei alapján elmondható, hogy az idegenségérzet teljes eltűnéséről még azok sem számoltak be, akiknek az integráltsága előrehaladott a befogadó országban, és letelepedést terveznek, legfeljebb azt tudták megerősíteni, hogy jobban érzik magukat ott, jobban szeretik a migráció következményeként kialakult új életüket, és több előnnyel jár számukra külföldi tartózkodásuk.

Liliana például nyolcosztályos végzettségével Romániában csak a mezőgazdaságban tudott dolgozni, de olaszországi élete új perspektívákat nyitott számára: bentlakásos gondozóból eljutott a privát asszisztensi státuszba, megbecsültnek érzi magát, és jobban keres, mint valaha. Integrációját viszont családtagjai fékezik. Férje is, gyerekei is haza akarnak költözni, így lehetőségei arra korlátozódnak, hogy kint tartózkodásának idejét hosszabbítsa, ameddig csak lehet.

„De ő [a fiam] állandóan azt mondta nekem, hogy azt akarja, hogy hazaküldjön engem, mert azt mondta, hogy ő azt akarja, hogy a gyerekei tanulják Románia történelmét. Vagyis: 'Azt akarom, hogy az én gyerekeim románul tanuljanak, ne olaszul.' [...] Ő azt akarja, hogy előbb én menjek haza a gyerekekkel, mert két év múlva iskolába kell menjen. Én azt mondtam neki: 'Nem, anyukámé [értsd: fiam], nekem nincs kedvemre hazamenni. Én jól érzem itt magam, tudok itt pénzt keresni. Ha én hazamegyek, miből fogok élni? Én a mezőgazdaságba nem megyek vissza. Találhatsz egy jó tanárt az interneten, románul, és tanítja a gyerekeidet interneten.' [...] Végül mind haza fogunk menni, otthon mégiscsak jobb. Haza akarunk menni. Be kell, hogy fejezzük már azt a villát.”

A bentlakásos gondozók idegenség-tapasztalásának feloldódását több nehézség is akadályozza. Mindezekelőtt az a mindennapos realitás, hogy valakinél laknak, ahol nem alakíthatják a teret saját elképzeléseik szerint, a rendelkezésükre bocsájtott lakásrészben is korlátozott a szabadságuk, illetve térhasználati szokásaik fölött kontrollt gyakorol a gondozott. A folyamatos irányítás és utasítás a hétköznapi cselekvések területén (beleértve étkezést, öltözködést, időgazdálkodást stb.) hasonló hatással van. Nem mellékes az sem, hogy migránsként és családban élő foglalkoztatottként a határtartás és távolítás sokféle formájával szembesülnek nap mint nap. Ezeket kísérik ugyan befogadói gesztusok is, de nem érvénytelenítik az *idegen* státuszt.

Liza rutinos a migráns idősgondozói pályán. Hamar tájékozódik, és könnyen alakítja ki új kapcsolatait. Mégis így értékeli a Kárpátalján készült interjúban magyarországi tapasztalásait:

„Hogy őszinte legyek, amikor... mer így kell kimondani, amikor én egy idegen vagyok, teljesen idegen, és egy idegen részre megyek, ugye, nem tudom, hogy kiné megyek, az az idegen meg nem tudja, hogy milyen idegenyt fogad a házába.”

A gyergyói Erzsivel budapesti munkaadói kedvesek és befogadóak, igyekeznek bevonni őt a családi eseményekbe, az interakcióban mégsem tűnik el a távolság közte és alkalmazói között.

„Hát szerintem igen, befogadtak. Szerintem igen. [...] Hát nincs nekem az a pretencióm, hogy családtag legyek. És... szóval nem, most nem mondhatom azt, hogy kisebbségi érzés, de valami... van bennem egy olyan, hogy idegen vagyok... Ők, amikor összegyűlnek, van egy összejövétel vagy valami, mondom én, például a bácsinak a születésnapja, mert olyankor együtt a család... hát... hát én nem. Én nem voltam soha, nem voltam soha, de nem is tudom, hogy hogy viselkednék. Nem tudom, nem tudom, nem tudom.”

Nem szeretem. Nem szeretek így a családba... nem tudom, idegennek érezném magam biztosan. Tudom, hogy biztosan idegennek érezném magam."

A partiumi Szilvia több európai országban ápolt már időseket, így volt alkalma fejleszteni rugalmasságát, alkalmazkodóképességét és kapcsolatalakítási képességét más kultúrákhoz tartozókkal. Beszélgetésünkben az idegenségélményét a munkára irányuló kérdések során hozza szóba, vagyis ő társadalmi státusza kapcsán tapasztalta meg a kivülmaradást/rekedést.

„Pedig ez nem szégyen. Abszolút nem szégyen. Pénzért mész effektíve. Honvágyad van, és az borzasztó, és az olyan, mint a katonaságnál, gondolom, hogy számolod a napokat, hogy 10-9-8-7-6-5-4-3-2-1, start haza, ez benne van a pakliba. És nagyon outsiders vagyunk, bárhol legyünk, Magyarországon is, ott se vagyunk otthon, bár az osztrákok talán még kedvesebbek hozzánk, mint Magyarországon."

Az otthon és a haza kategóriái nem földrajzi, területi paraméterektől függenek, nem a mindennapi élet működtetéséhez szükséges mozgások lokalizálásából épülnek fel. Interjúk sokasága tanúskodik arról, hogy többéves tartózkodás adott fizikai térben sem feltétlenül termeli ki az otthon/haza tartalmait. A tartós távollét a származási országtól meggyengíti a kapcsolatot az otthon jelentései és a földrajzi egység között, de ez sem a térhasználat megváltozásának következtében történik elsősorban, hanem sokkal inkább a szociálpszichológiai és kognitív tényezők átalakulása okán, mint például az előbb bemutatott kiilleszkedés és az új közegbe való beilleszkedés korlátozottsága és részlegessége miatt.

A külföldön való élet egyik első hatása az otthon kérdéskörére e kategória rétegzettségének felszínre kerülésében és az egyes elemek különválásában érhető tetten. Míg a származási országban a lakás, a szociális közeg és az ország egymásba épülve képezik ezt a kategóriát, az új lakhelyre kerüléssel ezek a tényezők kezdenek különválni egymástól, és új viszonyok rendeződnek közöttük. Az interjúk során korántsem egyértelmű, hogy a megkérdezettek számára mi az *otthon*, és *hol* van. Kifejtést és magyarázkodást igényel. Különböző szinteket és szempontokat említenek, majd ezek alapján próbálják tisztázni a kérdezőnek és önmaguknak, hogyan is állnak ezzel.

Világos különbség mutatkozik meg e tekintetben az elemzésbe kerülő migrációs terek között, ami szoros kapcsolatot tart a már megismert diskurzusokkal. Olaszországban a román ápolónők áldozatként gondolják el magukat, szenvedésként élik meg kinti tartózkodásukat, diszkriminációról és megalázásokról számolnak be. Így nyilvánvalóan nehéz megtalálniuk/kialakítaniuk az otthon jelentéseit az új környezethez kapcsolódóan. Az országot nem, legfeljebb a lakást tekintik egyesek otthonnak, amennyiben jó bánásmódban részesülnek, és nagyobb problémáktól mentes interakcióban élik munkaadóikkal hétköznapjaikat.

„Én most itt úgy lakok, mint otthon a saját lakásomban. Csakhogy... hiányoznak a szeretteim, a... tudod, hogy van, az az én földem. De jól vagyok. Amint érted, hogy mit mondanak, mit beszélnek az emberek körülöttem, nem érzed magad bezárva, tudod. [...] Most, hogy besötétedett, hazamegyek. Megfogom itt a szakállánál [a gondozottat], és megpuszílom. Az ő lakásában vagyok, és mintha a saját házámban lennék. Amikor látom, hogy azt mondja nekem: 'te, maradj már nyugton, ne súrolj már annyit!' Én ha látok egy foltot a padlón, megyek, és feltörölöm. Nem? De ő: 'gyere, ülj le, Anica, hagyd már!'"

Az Olaszországban készült beszélgetésekben a *bőrönd* fontos szimbólumként tűnt fel: ez sűríti magába az egyén otthonosságát, és fejezi ki helyét az otthon és az idegenség skáláján. Szinte valamennyien beszámolnak

olyan munkaadóról, akinél ki sem pakoltak a bőröndjükből, vagy épp azzal érzékeltetik elbeszélésükben a kirekesztés tapasztalását, hogy arról számolnak be, nem kaptak helyet, hogy táskájukból kipakolhassanak.

„Nem nyitom ki a táskámat, csak két hét után, csak ha kibírok két hetet.” – magyarázza a több országot is már megjárt, és a diaszpórában tekintélynek örvendő Iolanda kolléganőinek.

Izraelben fordított a helyzet. Keveset beszélnek a munkájukról és a munkahelyükről, így a lakásról is, ahol mindennapjaikat élik. Annál nagyobb hangsúlyt kap viszont az ország, a kirándulásaik, a megtanult és megtapasztalt érdekességek. Különlegesnek és értékesnek tekintik a tágabb környezetet, így szívesen kötődnek hozzá, és elsősorban a szeretetüket fejezik ki – időnként akár a szerelem nyelvezetével, ami a fokozás és a rajongás megnyilvánulása. Ezzel párhuzamosan pedig a Magyarországgal szembeni elégedetlenségnek is hangot adnak, amikor azt indokolják, hogy miért kellett elmenniük és a háztartásiparba kényszerülniük. Ez a két, ellentétes dinamika jól egészíti ki egymást, és azt eredményezi, hogy szülőhazájukat szívesen lecserélik egy másik *otthonra*, viszont a szűkebb környezethez, az informális rétegekhez továbbra is ott kötődnek, pótolhatatlannak tartják.

„Kiteljesedtem. Nekem ez az életem. Ez az, amire szerintem igényem volt, csak itt Magyarországon nem tudtam megfogalmazni, illetőleg nem is nagyon tudtam, hogy mi. Tehát teljesen más vagyok Izraelbe, mint itt. Én mindig azt mondom, az az otthonom. Tehát az otthoni otthonom, a lakásom, az a kicsi otthonom, Izrael meg olyan mint a nagy otthonom.” – fogalmazza meg sokakhoz hasonlóan Nelli.

Klarissz a folyamatot, az otthon átértelmezésének és a kötődések áthelyeződésének fokozatait teszi láthatóvá elbeszélésében.

„– Aki itt volt Izraelbe egy kicsivel is huzamosabb ideig, az meg lesz fertőzve. Az akármikor hazamegy, akármilyen jól érzi magát otthon, egy idő múlva jön egy olyan, mint a honvágy Izrael után. Sok olyan dolgot nyújt, ami... Télen-nyáron zöld, gyönyörű, és annyival másabb, mint Magyarország, hogy egyszerűen muszáj visszajönni.

– Neked hol van az otthonod?

– Nekem Miskolcon.

– És ott van az otthonérzeted?

– Igen.

– Vagy mit jelent neked az, hogy otthon?

– Nagyon szép a lakásom, úgy csináltam meg, ahogy szeretem, és ahogy tetszik. Igazán nagyon szép, és nagyon szeretem magát a várost is. De! Amióta a gyerekeim szanaszét vannak, mert a lányom elköltözött Miskolcra, a fiam külföldön van állandóan, külföldön dolgozik, és már az unokáim is felnőttek, és szanaszét, iskolákba járnak. Azóta, hogy egyedül maradtam, azóta kevésbé húz, mint azelőtt. Amíg a férjem élt, addig nagyobb volt sokkal a vonzás. De miután most Magyarországon meghalt az egész idősebb család... Én vagyok az öreg az egész családba. A férjemnek a testvérei, az én testvéreim, szüleim, mindenki meghalt. Így aztán...”

A várakozással ellentétben az egy adott etnikai csoporton belüli migráció sem eredményez nagyobb otthonosságérzetet. A határon túli magyarok magyarországi otthon-élménye nem sokban tér el a szintén cirkuláris migrációban részt vevő, más (többnyire német) etnikumú csoportoknál dolgozók másság-tapasztalatától.

Történik mindez annak ellenére, hogy erőteljes pozitív diszkrimináció észlelhető az azonos etnikai csoporton belül ebben a szektorban, ugyanis a nemzettest keleti részéből, tehát az egy adott földrajzi egységről való származást a magyarországi munkaadók összekapcsolják olyan tartalmakkal és értékekkel, melyek a vidékiség, a természetközelség és a tradicionális kultúra asszociációs mezejének részesei. Így a határon túliakat automatikusan naturalizálják, és azt feltételezik róluk, hogy alkalmasabbak a tradicionális feladatok – mint például az ápolás és házimunka – ellátására. Ez a kép a továbbiakban a nemzeti romantika és nosztalgia elemeivel és várakozásaival is töltődik, amivel maguk az érintettek nem feltétlenül tudnak azonosulni, bár kétségkívül ebben a státuszban megélik az ezzel járó piaci előnyöket, és igyekeznek kiszolgálni ezeket. Etnikai alapú hierarchiával tehát nem találkozunk ebben a diskurzusban, mégis termelődik *másság*: eltérő koncepciók eredményeként – centrum-periféria, fejlett-kevésbé fejlett, gazdag-szegény, civilizált-tradicionális ellentétpárok mentén – szerveződik a *határképzés* és *távoltítás/idegenítés* a nemzet különböző tagjai között.

Szépen feltárulkozik az interjúkból, mely tartalmak azok, amelyek kialakítják az otthon és a haza kategóriáit. Pár szempont az előző szövegrészekből is kiderült már, összegezve viszont ez vonható le következtetésként: a kapcsolatok (erős kötések), a beágyazottság (gyenge kötések sokfélesége), a méltóság megléte (megalázás nélküli élet), a szabadság (önrendelkezés, permanens kontroll hiánya), a perspektíva (kiteljesedés, jövőlehetőségek), a kultúrával való azonosság, néhány személyes tárgy, a kognitív eszmények és megtanult adottságok (emlékek, ősök, *gyökerek*, nyelv, szimbólumok, *anyaföld*), illetve ritkább esetben konkrét tájak járulnak hozzá ahhoz a belső realitáshoz, ami megteremti/kitermeli az individuum számára az *otthont* és tágabb értelemben a *hazát*. Amennyiben csak egy-két feltétel alakítható ki ezekből az új földrajzi térben, legfeljebb csak az otthonosság érzése érhető el, több elemnek szükséges meglennie ahhoz, hogy az *otthon*-érzet átruházódjék egy másik fizikai helyre.¹⁵

Krisztának sok migrációs tapasztalata van, több országban is vállalt már munkát. Bár nemzetközi léptékben tervezi pályáját, és ebben az értelemben messze túllép Magyarország határain, az élete többi területéről már szűkebb dimenzióban gondolkodik.

„Ez idővel alakul ki, hogy mennyiben érzem magam ott otthon. Ez megint csak a szimpátiától, mennyire vagyunk egy hullámhosszon, mennyire van meg a harmónia. A tudatba mindig benne van az, hogy nekem ott mindig fittnek kell lenni, tehát hogy azér a feladatomat ellássam, bármi legyen is, tehát soha, bármilyen ünnep van is, koccintunk, ott szinte soha egy korty alkoholt nem iszom, ez így benne van, a kötelességtudat az megvan. [...] De, hiányzik. Tehát ez az otthonom, ahol, ahol most vagyok, tehát Magyarországon érzem magam itthon, ez a hazám, és én ezt nagyon jól tudom, meg érzem is, de leginkább, ugye, a Sanyi [az élettársa] hiányzik, meg hát a kutyák. [...] Magyarország is hiányzik, mert itthon érzem, itthon vannak az embernek a gyökerei, tehát nekem Magyarországon vannak a gyökereim, itt születtem, itt van a múltam, itt van a családom, itt vannak az emlékeim. Bármennyire beszélek idegen nyelvet, akkor is csak magyarul tudom magam úgy kifejezni, ahogy szeretném. Tehát németül, hiába beszélek folyékonyan, akkor is van olyan, amit nem tudok úgy elmondani, ahogy én szeretném, azokkal a szavakkal, nem, nincs meg az a hatása, mint magyarul. Én... hiába éltem például Amerikába, több helyen voltam már, soha nem éreztem otthon magam. Még Svájc az, ahol még leginkább otthonosan érzem magam – ez a

¹⁵ Megjegyzendő, hogy az ápolók iskolai végzettsége, szakápolói képzettsége, életkora, a foglalkoztatás legalizálása, és általában családi állapota sem releváns az otthonosság/idegenség mintázatainak konstruálásában.

legjobb szó, nem otthon, csak otthonosan –, de Magyarország az otthonom, soha nem tudnék máshol élni. Kivéve, ami nagyon, nagyon tetszett, és ott el is tudnám képzelni az életemet, ha nem lenne annyira messze, az Erdély.”

Úgy tűnik, ez a munkaforma és életmód kevésbé alkalmas arra, hogy kialakulhasson egy teljesértékű, vagy legalábbis a korábbival valamilyen szinten egyenrangú új otthon az új közegben. Már csak azért sem, mert az érdekeltségek kevesek esetében helyezhetők át ebbe az irányba. A globális munkaerőpiacnak ebben a szektorában az időparaméterek a jelenhez kötődnek, nem sok esélye van a jövőre való koncentrálásnak. A háztartásiparban foglalkoztatott nőknek anyagi nehézségeik vannak, és az adott tényezők szorításában korlátozottak a lehetőségeik arra, hogy az aktuális problémák megoldásán felül még kialakíthassák az inaktív korok létfeltételeit egy új társadalomban és országban. A hosszú távú tervek tehát a származási ország felé mutatnak.

A kárpátaljai Brigitta külön apartmanban is lakott egyik gondozottjánál, mégis csak erre terjedt ki beágyazódása:

„Hát nem éreztem igazán az otthonomnak. Átmeneti szállás.” Holott: „Annyira én nem éreztem magamat idegennek, sőt még mindenféle mindenkinek igyekszem bebizonyítani, hogy hát összetartozunk.”

Az otthon elemeinek szétválása és különböző helyszínekhez való rendelése a hozzá kapcsolt érzések diverzifikálását vagy problematizálását eredményezi. A szélsőséges mintázatok: a valahol való tartós lét, de az odatartozás akadályoztatása; a valahol való tartós élet, de elkíváncozás onnan és elköteleződés a származási hely irányába. Az egyensúlyt teremtő megoldások: köztes lét és több helyhez való tartozás vagy a sehova se tartozás – *„végső sorba a fele életemet ott élem le”*.

Az erdélyi Marika egy igen szemléletes képben magyarázza el azt a köztes állapotot és csapdahelyzetet, amire többéves cirkuláris migrációra épülő munkavállalása utáni tartósabb kimaradása során eszmélt rá.

„Tehát otthon is zajlott az élet, tehát nem volt úgy, hogy unatkozom, vagy hogy egyszerű dolgok történnek, és nincs semmi érdekes változás az életbe. És mégis azért kialakult bennem egy olyan hiányérzet, kialakult bennem egy olyan hiányérzet, hogy valamerre visszavágytam Budapestre. Tudd meg, hogy vissza. Pedig hát a mi mozgásterünk, a mi társadalmi életünk kint gyakorlatilag nulla. Mert még az se nem fordult elő velünk, hogy... Egyetlen egyszer voltam egy moziba. Beülünk esetleg egy cukrászdába, annyi. Tehát még nem tudtam, még nem is voltam, nem is mersz úgy mozogni, nincs is úgy bátorságod, ismerethiány meg minden... Csak külső szemlélője vagy az egész budapesti életnek, csak külső szemlélő vagy. Az, hogy végigbámulsz itt-ott, elmész, bámulsz, gyakorlatilag egy külső szemlélő vagy – igaz? –, üvegen keresztül szemléled az egészet. És mégis, és mégis úgy visszavonzott. Úgy tényleg van ennek a városnak egy vonzása.”

ÖSSZEGZÉS: ÁTMENETI TÁVOLLÉT ÉS RÉSZLEGES INTEGRÁCIÓ... AVAGY A KÖZTES LÉT TAPASZTALÁSA

A posztoszocialista országok női munkavállalói számára lehetővé vált a rendszerváltást követően a globális háztartásiparba való belépés, a külföldi pénzforrásokhoz való hozzáférés, a korábbi szerepekből való kitörés és egy új identitás kialakítása. A származási és befogadó ország társadalmi adottságai olyan dinamikákat aktiválnak, melyek ezt a pályát nyitva tartják az olcsó *keleti* munkaerő részére, ám a migráns ápolói foglalkoztatás a rá jellemző strukturális tényezők és gender-jellemzők következtében rétegzett egyenlőtlenségekkel jár, melyek sajátosan meghatározzák a szektor alkalmazottainak életminőségét és lehetőségeit. A társadalmi élet újraszerveződésében és jelentésképző, diszkurzív mechanizmusaiban, a transznacionális létet befolyásoló kizárások és perspektívanýtások formáinak alakításában a migránsok is cselekvő szereplőként vesznek részt. E két hatás együttműködése szabályozza a külföldi munkavállalás és migráns élet megvalósításának feltételeit és mintázatait.

A magyar és román nők körében végzett terepmunka eredményei sok hasonlóságot mutatnak Parreñas (2008) következtetéseivel a migráns ápolók limitált területi és időbeli betagozódását illetően. Eredményei szerint a Fülöp-szigeteki nők a területi megfosztottságot (*placelessness*) tapasztalják a szegregáció, a kontroll és a korlátozás gyakorlatainak következtében mind a foglalkoztató családban, mind pedig a tágabb társadalmi színtereken, ami kihat az integráció folyamatára is. A külföldi munkavállalók a behatárolt társadalmi beilleszkedés miatt a kívülállóság érzetét élik meg (*nonmembership*) a befogadó országban, és nemkívánatos szereplőként ki vannak rekesztve a betagozódás lehetőségéből. A kelet- és közép-európai ápolónők tapasztalata is igen hasonló. Kutatásom során azt láthattam, hogy egyfajta köztes helyzetbe kerülnek: státuszukból kifolyólag a befogadó országban korlátozásokkal szembesülnek, szociális elszigeteltségbe kerülnek, intézményi és kapcsolati kirekesztettséget kell elszenvedniük, miközben tartós távollétükből kifolyólag a kibocsátó társadalomból kisodrónak, kimaradnak a jóléti jogosultságokból, beágyazottságuk fellazul, integráltságuk gyengül. A jelenség súlyosságának mértéke függ a migráció típusától (tartós vagy cirkuláris), a külföldön töltött időtartam hosszától, a migráció okaitól és a migrációs tervektől, a migráns családi kintlévőségeitől (kik távoztak vele, és kiket hagyott otthon), valamint a vándor személyes szociális – tájékozódási és kapcsolatépítői – készségeitől.

Az interjúk tanúsága alapján azt mondhatjuk, hogy az olasz egészségügyi szereplők nyitottak a külföldi – többnyire nem szakképzett és csak részben legálisan foglalkoztatott – házi ápolókkal való együttműködésre, mivel a potenciális segítséget látják bennük a rendszerben keletkezett hiátusok áthidalására. Az izraeli minta ettől eltérően azt mutatja, hogy bár a bevándorló ápolók igyekeznek kapcsolódni az idősellátó rendszer helyi aktoraihoz, ezt többnyire akadályozza a tevékenységükről alkotott koncepció, mely valós működésüktől eltérően nagyobb mértékben tulajdonít nekik háztartásvezetési, mintsem ápolási és betegellátási hasznosságot. Az informális kapcsolatokba történő beilleszkedés és a helyi társadalomba való integrálódási igyekezet viszont sikeresebb az Izraelben dolgozók esetében. Az Olaszországban munkát vállalók körében a diaszpóra építésének van nagyobb jelentősége, és csak a maradni szándékozók fektetnek több energiát a többségi társadalomba való beilleszkedésbe. A cirkuláris migrációt megvalósító ápolónők csak részlegesen érdekeltek abban, hogy a befogadó ország társadalmához és az idősellátó rendszer szereplőihöz kapcsolódjanak, miközben természetesen folyamatos mozgásuk korlátozza is őket ebben.

Az interperszonális kapcsolatok vizsgálata során jól hasznosítható értelmezési keretnek bizonyult Lan (2006) elemzése a társadalmi határok rétegzett konstruálásának gyakorlatairól a háztartásiparban. Az otthon falai között zajló határképzést (*boundary work*) globális kontextusba ágyazott identitáspolitikák és osztálykülönmek mikrokozmoszának tekinti. Az otthon ebben az értelemben globális egyenlőtlenségek és társadalmi különbségek találkozási pontja. Ezt az elméleti keretet továbbgondolva Lutz (2011) a közelség és távolság szabályozásának kulcsszerepét hangsúlyozza. Mivel ebben a relációban a magánélet láthatóvá, publikussá válik, az intimitás határainak kijelölése és menedzselése a konfliktusok elkerülésének és az együttműködésnek az egyik alapfeltétele. A családtagok úgy engedik be a háztartási alkalmazottat a családi rendszerbe, hogy közben igyekeznek védelmet biztosítani/teremteni saját státuszuknak a jelenlét és a cselekvésmódok szabályozása által. Véleménye szerint a hétköznapi élet konstrukciója fix szabályokkal és jelentésekkel telített – ezek pedig a tisztaság és a kosz, a részvétel és a kívül maradás, valamint a kaosz és a rend kezelésére irányulnak. A különböző országokban dolgozó magyar és román nők beszámolóí hasonló kapcsolatszabályozó stratégiákról számolnak be, melyeknek eszközei eltérőek lehetnek ugyan, de a limitált befogadás és távltartás állapotának megteremtésére való törekvésben nincs lényeges eltérés.

A házi ápolásban dolgozók munkavállalását és tartózkodását szabályozó jogi keretek, a bérek alacsonyan tartása, a társadalmi részvétel korlátozottsága a bentlakásos munkavégzés következtében, a migrációs okok és tervek, a transznacionális családra való berendezkedés olyan tényezők, melyek az áttelepülés helyett az időszaki távollét formáit (időszaki kiköltözés, cirkuláris migráció) támogatják. Sajátos köztés lét alakul ki e kettős érdekeltségben, aminek eredményeképpen a migráns gondozók részlegesen és fragmentáltan integrálódnak a befogadó társadalomba, miközben részlegesen fellazul a kibocsátó közegbe való korábbi beágyazottságuk. Bizonytalanná és képlékennyé válnak az otthon és a haza fogalmái, és migrációs terenként változó stratégiákat alkalmaznak arra, hogy e fontos elemekhez új lókuszkat találjanak, vagy éppen elhárítsák a kötődés transzportálását egy új térbe. Az olaszoknál dolgozó románoknak gondozottjuk életterében van/lehet otthonosság-érzetük, az országot illetően kevésbé. Fordított a helyzet az izraelieknél foglalkoztatott magyaroknál, akik több kötődést alakítanak ki a tágabb környezettel. A cirkuláris migrációban a kibocsátó közösséggel való kapcsolatok ápolása és a befogadó társadalom élhetővé, biztonságossá tétele a hangsúlyos. A transznacionális térben működtetett többes kötődés és többes tagság formáinak kimunkálását figyelhettük meg tehát az elemzés során, valamint a többes lét elemeinek finomhangolásából és összedolgozásából származó veszteségekre és nyereségekre adott válaszokat, melyek plauzibilisen feltárulkoznak az otthon és az idegenség kategóriáinak újragondolása és megkonstruálása mentén.

HIVATKOZÁSOK

- Andall, J. (1997) Catholic and State Constructions of Domestic Workes: The Case of Cape Verdean Women in Rome in the 1970s. In Koser, K. – Lutz, H. (szerk.) *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*. London: Macmillian Press Ltd., 124–142.
- Anderson, B. (2000) *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London – New York: Zed Books.
- Blaskó Zs. (2016) Transznacionális családok, hátrahagyott gyerekek Dél- és Kelet-Európában. *Socio.hu – Társadalomtudományi Szemle* 1, 71–88. <http://dx.doi.org/10.18030/socio.hu.2016.1.71>
- Blaskó Zs. – Gödri I. (2014) Kivándorlás Magyarországról: Szelekció és célszág-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia* 57, 4, 271–307.
- Brubaker, R. (2006) Immigration, Citizenship and the Nation-state in France and Germany: A Comparative Historical Analysis. In Messina, A. M. – Lahav, G. (szerk.) *The Migration Reader. Exploring Politics and Policies*. Boulder – London: Lynne Rienner Publisher, 406–437.
- Cheng, S.-J. A. (2006) Rethinking the Globalization of Domestic Service: Foreign Domestic Workers, State Control, and the Politics of Identity in Taiwan. In Zimmerman, M. K. – Litt, J. S. – Bose, C. E. (szerk.) *Global Dimensions of Gender and Carework*. Stanford: Stanford University Press. 128–144.
- Degiuli, F. (2010) The Burden of Long-Term Care: How Italian Family Care-Givers Become Employers. *Ageing and Society*, 30, 755–777. <http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X10000073>
- Hobson, B. – Hellgren, Z. – Bede L. (2015) How institutional contexts matter: Migration and domestic care services and the capabilities of migrants in Spain and Sweden. *Families and Societies, Working Paper Series*, 46.
- Joppke, Ch. (2008) *Immigration and the Nation-State. The United States, Germany, and Great Britain*. Oxford: University Press.
- Koser, Kh. – Lutz, H. (szerk.) (1997) *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*. London: Macmillian Press Ltd.
- Lan, P.-Ch. (2006) *Global Cinderellas. Migrant Domestic Workers and Newly Rich Employers in Taiwan*. Durham – London: Duke University Press.
- Levitt, P. (2001) *The Transnational Villagers*. Berkeley – Los Angeles – London: University of California Press.
- Lutz, H. (2002) At Your Service Madam! The Globalization of Domestic Service. *Feminist Review*, 70, 89–104. <http://dx.doi.org/10.1057/palgrave.fr.9400004>
- Lutz, H. (2008) *Migration and Care Work. A European Perspective on a Global Theme*. Frankfurt, J. W.: Goethe University.
- Lutz, H. (2011) *The New Maids. Transnational Women and the Care Economy*. London – New York: Zed Books.
- Parreñas, Rh. S. (2001) *Servants of Globalization. Women, Migration, and Domestic Work*. Stanford: Stanford University Press.
- Parreñas, Rh. S. (2006) Migrant Filipina Domestic Workers and the International Division of Reproductive Labor. In Zimmerman, M. K. – Litt, J. S. – Bose, Ch. E. (szerk.) *Global Dimensions of Gender and Carework*. Stanford: Stanford University Press, 48–64.
- Parreñas, Rh. S. (2008) The Placelessness of Migrant Filipina Domestic Workers. In Hanley, L. M. – Ruble, B. A. – Garland, A. M. (szerk.) *Immigration and Intergration in Urban Communities. Renegotiating the City*. Washington – Baltimore: Woodrow Wilson Center Press – The John Hopkins University Press, 49–72.
- Phizacklea, A. (1997) Migration and Globalization: A Feminist Perspective. In Koser, K. – Lutz, H. (szerk.) *The New Migration in Europe. Social Constructions and Social Realities*. London: Macmillian Press Ltd., 21–38.
- Portes, A. (1995) Economic sociology and the sociology of immigration: A conceptual overview. In Portes, A. (szerk.) *The Economic Sociology of Immigration*. New York: Russell Sage Foundation, 1–41.
- Repak, T. (1994) Labor Recruitment and the Lure of the Capital. *Gender and Society*, 4, 507–524. <http://dx.doi.org/10.1177/089124394008004003>
- Sandu, D. (2006) Exploatarea Europei prin migrații pentru muncă: 1990–2006. In Sandu, D. (szerk.) *Locuirea temporară în străinătate. Migrație economică a românilor: 1990–2006*. București: Fundația Pentru o Societate Deschisă. 17–39.
- Santini, S. – Principi, A. – Lamura, G. – Renzi, M. (2010) Carers Between Work and Care. Conflict or Chance? Results of Interviews with Working Carers. Italian National Report. *Carers@Work*, November.
- Sassen, S. (2000) *Elveszített kontroll? Szuverenitás a globalizáció korában*. Budapest: Helikon.
- Sassen, S. (2006) Global Cities and Survival Circuits. In Zimmerman, M. K. – Litt, J. S. – Bose, Ch. E. (szerk.) *Global Dimensions of Gender and Carework*. Stanford: Stanford University Press, 30–38.

- Schmitter Heisler, B. (2007) The Sociology of Immigration. From Assimilation to Segmented Assimilation, from the American Experience to the Global Arena. In Brettel, C. B. – Hollifield, J. F. (szerk.) *Migration Theory. Talking across Disciplines*. New York – London: Routledge, 83–112.
- Soysal, Y. N. (1994) *Limits of Citizenship. Migrants and Postnational membership in Europe*. Chicago – London: The University of Chicago.
- Tolstokorova, A. (2008) Locally Neglected, Globally Engaged: Ukrainian Women on the Move. In Andrei, R. – Arich-Gerz, B. – Schiede, R. (szerk.) *Technologies of Globalization. International Conference*. Darmstadt: Technische Universität Darmstadt. 44–61.
- Tolstokorova, A. (2009) Costs and Benefits of Labour Migration for Ukrainian Transnational Families: Connection or Consumption? *Cahiers de l'Urmis* 12. June. Elérhető: <https://urmis.revues.org/868> [Letöltve: 2015-5-27].
- Toth G. – Toth A. (2007) How many children have migrant parents? In Toth G. et al.: *Effects of Migration: Children Left at Home*. București: Soros Foundation Romania. 8–34.
- Turai T. (2014) Időseket gondozó kelet- és közép-európai nők diskurzusa transznacionális életükről. *Ethno-Lore*, XXXI, 311–338.
- Turai T. (2016a) Ápolónők több helyszínen – Kutatás több szintéren. Módszertani döntések, többszinterű etnográfia. *Ethno-Lore*, XXXIII, 79–103.
- Turai T. (2016b) Globális szerveződés, otthoni ápolás. A migráns gondozói szektor belső rendszere. *Demográfia*, 59, 2–3, 155–184. <http://dx.doi.org/10.21543/DEM.59.2-3.3>
- Ungerson, C. (2004) Whose Empowerment and Independence? A Cross-National Perspective on 'Cash for Care' Schemes. *Ageing & Society*, 24, 189–212. <http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X03001508>
- Zimmerman, M. K. – Litt, J. S. – Bose, Ch. E. (2006) Globalization and Multiple Crises of Care. In Zimmerman, M. K. – Litt, J. S. – Bose, Ch. E. (szerk.) *Global Dimensions of Gender and Carework*. Stanford: Stanford University Press, 9–29.
- Yeates, N. (2009) *Globalizing Care Economies and Migrant Workers. Explorations in Global Care Chain*. New York: Palgrave Macmillan.